

Europa kao nada? Studenti iz Njemačke, Hrvatske i jugoistočne Europe o Europi i procesu europskih integracija

Uvod

Tekst u nastavku pruža pregled analize eseja koje su na temu *Europa kao nada?* pisali studenti iz osam zemalja u okviru projekta suradnje Centra za njemačke i europske studije CGES (Sveučilište u Zagrebu, Sveučilište u Regensburgu) i Zaklade Hanns Seidel iz Zagreba HSS, a koje su na međunarodnoj konferenciji na Sveučilištu u Zagrebu 29. 11. 2024. pod nazivom *Europa kao nada? Politika susreće studente. Ideje i stavovi studenata iz jugoistočne Europe, Hrvatske i Njemačke o Europi* u obliku prezentacija u Power pointu predstavili nastavnici sveučilišta koja su sudjelovala u projektu (v. <https://unizg-cges.eu/>; projekti)

U projekt su bila uključena sveučilišta iz triju zemalja EU-a – Njemačke, Sveučilište u Regensburgu (DE); Grčke, Sveučilište u Tesaliji (GR); Hrvatske, Sveučilište u Zagrebu (HR) – četiriju zemalja kandidatkinja za članstvo u EU-u iz jugoistočne Europe – Albanije, Sveučilište u Tirani (AL); Bosne i Hercegovine, Sveučilište u Sarajevu (BiH); Sjeverne Makedonije, Sveučilište Sv. Ćirila i Metoda u Skopju (MK); Srbije, Sveučilište u Novom Sadu (RS) – i potencijalne zemlje kandidatkinje za članstvo, Kosova, Sveučilište u Gjakovi (KOS).

Studenti su eseje pisali bez posebnih smjernica, dobrovoljno, na materinskom jeziku i anonimno. Cilj je bio saznati kakve predodžbe studenti iz tih osam zemalja s različitim društvenim i povijesnim razvojem te preduvjetima imaju o „Europi”, kojim se temama bave i kako im pristupaju, koje vrijednosti povezuju s Eurom, kakvu budućnost za sebe i svoju zemlju vide u Europi te što smatraju izazovima, problemima i prilikama u procesu europskih integracija. Očekivalo se da će, s jedne strane, različita iskustva studenata specifična za pojedinu zemlju određivati predodžbe o Europi, a s druge strane da će i međugeneracijska i prekogranična obilježja studentskog života koja su svima zajednička utjecati na sliku o njoj. Od posebnog je interesa bilo saznati odražavaju li se i na koji način u esejima različiti i zajednički aspekti između država članica EU-a, zemalja kandidatkinja za članstvo i Kosova kao potencijalne zemlje kandidatkinje za članstvo u EU-u.

U tom je kontekstu tema eseja *Europa kao nada?* svjesno zadana u obliku pitanja i nije ograničena na Europsku uniju.

Ukupno je pristiglo 127 studentskih eseja: iz Hrvatske 17, Grčke 20, Njemačke 21, Albanije 30, Bosne i Hercegovine 13, Sjeverne Makedonije 10, Srbije 13 te s Kosova 26. Razlika u broju eseja temelji se prije svega na činjenici da se radi o pilot-projektu, koji se zbog uskog vremenskog okvira nije mogao integrirati u studentsku svakodnevnicu, te na dobrovoljnom sudjelovanju studenata od kojih su neki pisanje eseja smatrali dodatnim opterećenjem.

Prvotno je zamišljeno da u projektu sudjeluju studenti iz studijskih programa koji su na različite načine povezani s Eurom: npr. studijskih programa s unutarnjom perspektivom koji su, poput studija nacionalnog jezika, ponajprije usmjereni na vlastitu zemlju te studijskih programa s vanjskom

perspektivom koji su već u startu usmjereni na međunarodne i europske aspekte, kao što je to slučaj sa studijem ekonomije. Takav se pristup temeljio na zamisli da će studenti iz tih studijskih programa s različitim pristupima i znanjima o Europi doći i do različitih prosudbi o procesu europskih integracija.

Međutim, takva podjela eseja prema studijskim programima s različitom povezanošću s Europom samo je djelomično uspjela: u Albaniji s esejima studenata germanistike i ekonomije te na Kosovu s esejima studenata germanistike, medicine i političkih znanosti. Na svim drugim sveučilištima sudjelovali su ili studenti germanistike ili studenti potpuno različitih studija (v. <https://unizg-cges.eu/>; publikacije)

Kvalitetu eseja su prema određenim kriterijima vrednovali visokoškolski nastavnici uključenih sveučilišta koji su ih predstavili na konferenciji u Zagrebu. Jezici konferencije u Zagrebu bili su njemački i hrvatski. Simultano se prevodilo na oba jezika. Prezentacije u Power pointu održane su na njemačkom odnosno hrvatskom jeziku.

Analiza eseja u nastavku je sažeto usmjerena na četiri točke: razumijevanje Europe i očekivanja od procesa europskih integracija, vrijednosti, raspon tema i samopozicioniranje studenata. U te su točke integrirani prioriteti specifični za pojedinu zemlju.

1. Razumijevanje Europe i očekivanja od procesa europskih integracija

Svi su studenti promatrali *Europu kao cjelinu*, kao kulturni i geografski prostor koji je širi od same Europske unije pa se podrazumijeva da uključuje i zemlje jugoistočne Europe. To je posebno snažno sročeno u jednom eseju iz Bosne i Hercegovine u kojem jezgrovito stoji: „I mi Bosanci smo Europljani”. U pozadini vjerojatno postoji bojazan da se Europa poistovjećuje s EU-om čime već i sam njezin pojam postaje isključujući i svrstava zemlje kandidatkinje za članstvo u EU-u izvan Europe, osporavajući njihovo legitimno pravo na pripadnost EU-u.

Da ta bojazan nije neosnovana, pokazalo se na pitanju kako studenti ocjenjuju proširenje EU-a. Dok se taj aspekt u esejima iz Njemačke, Grčke i Hrvatske gotovo uopće ne spominje, *perspektiva proširenja EU-a* u esejima iz Albanije, Bosne i Hercegovine, s Kosova, iz Sjeverne Makedonije i Srbije igra ključnu ulogu odnosno na primanje u EU gleda se kao na dobitak i prijeku potrebu za daljnji demokratski i gospodarski razvoj te političku stabilnost u tim zemljama. Iako u mišljenjima studenata nije izričito navedeno, time se ipak implicira da bi neprimanje u EU ili odugovlačenje tog postupka moglo ugroziti političku stabilnost cijele regije i dovesti do novih rascjepa.

Unatoč tomu što načelno odobravaju pristupanje EU-u, studenti u jugoistočnoj Europi izuzetno kritički promatraju Uniju. Uspoređuju i odvaguju prednosti i nedostatke, nade i bojazni, suprotstavljajući ih preduvjetima i izazovima specifičnima za pojedinu zemlju koji idu ruku pod ruku s pristupanjem vlastite zemlje Europskoj uniji i koje je potrebno prevladati da bi taj proces u tim zemljama uspio. Nasuprot tomu, u esejima iz Njemačke i Hrvatske uopće se ne spominje taj aspekt usporedbe prednosti i nedostataka pripadnosti EU-u. Prepoznati su problemi u procesu europskih integracija, ali ih se načelno smatra premostivima te u esejima iz obiju zemalja općenito prevladava optimizam po pitanju projekta Europa zbog kojega se njegov uspjeh uopće ne dovodi u pitanje.

S druge strane, mišljenja u esejima iz jugoistočne Europe daleko su raznolikija i kritičnija.

U tim se esejima kao elementi pozitivnog razvoja i nade povezani s EU-om ističu:

- u Grčkoj: sloboda kretanja, mobilnost radi studiranja i rada, raznolikost, kulturna razmjena, očuvanje mira, provođenje ljudskih prava,

- u Albaniji: kulturna razmjena, daljnji gospodarski razvoj, pristup tržištu rada, obrazovanje i inovacija, tehnološki napredak, politička stabilnost; demokracija, vladavina prava, stabilnija budućnost, promicanje dijaloga i mira. Razlike između studenata germanistike te studenata ekonomije i informatike koji su sudjelovali na projektu pokazale su se samo u tome što prvi naglašavaju kulturnu i povijesnu raznolikost u EU-u i Europi kao kontinentu, dok se potonji fokusiraju na političku i gospodarsku dimenziju EU-a i tematiziraju ga u pogledu njegova značaja za razvoj Albanije,
- u Bosni i Hercegovini: nada u bolji i stabilniji život, smanjenje korupcije,
- u Sjevernoj Makedoniji: nada u bolju budućnost, bolja radna mjesta, financijska pomoć, više kontakata i susreta s mladim ljudima iz drugih zemalja,
- u Srbiji: kulturna razmjena, međusobno poštovanje, osiguranje i zaštita jednakih prava za sve,
- na Kosovu: EU kao mirovni projekt za diplomatsko rješavanje sukoba, kulturna raznolikost i jedinstvo, gospodarska suradnja, demokracija, vladavina prava, mir i sloboda kretanja u EU-u.

Kao bojazni i nepovoljna kretanja u EU-u navode se:

- u Grčkoj: nedostatak solidarnosti i jedinstva, ekonomska nejednakost među državama, slabljenje demokracije, jačanje krajnje desnice, neodržavanje obećanja na političkoj, socijalnoj i ekonomskoj razini, nedostatak provedbe temeljnih vrijednosti EU-a u praksi kao što su demokracija, jednakost, pravda, solidarnost i ljudska prava,
- u Albaniji: birokracija i nejednakost,
- u Bosni i Hercegovini: dvostruka mjerila EU-a, jaz između siromašnih i bogatih, prespora birokracija pri provedbi obećane demokracije i vladavine prava, nedostatak jednakih mogućnosti u odnosu na građane EU-a,
- u Makedoniji: bojazan od odricanja dijelova vlastitog kulturnog identiteta i povijesti nakon što je već promijenjen ustavni naziv vlastite zemlje radi pristupanja EU-u nakon čega zemlja i dalje ima samo status zemlje kandidatkinje za članstvo. U tom se kontekstu traži da očuvanje vlastitog identiteta bude preduvjet za predanost EU-u,
- u Srbiji: zasićenost Europom, kršenja prava i vrijednosti EU-a, razočaranja EU-om,
- na Kosovu: usporedba ideala i realnosti u europskoj zajednici vrijednosti, sve jače populističke struje i nacionalističke tendencije u nekim državama članicama EU-a koje predstavljaju prijetnju procesu integracija.

Specifičnim preduvjetima i izazovima procesa europskih integracija za vlastitu zemlju u prvom se redu bave eseji iz Albanije, Bosne i Hercegovine i Sjeverne Makedonije. U preduvjetu i izazove specifične za pojedinu zemlju svrstavaju se:

- u Albaniji: strukturni problemi s obzirom na ekonomske nestabilnosti, korupcija i birokratske zapreke koje predstavljaju prepreku u procesu integracije, nužnost ulaganja sveobuhvatnog napora u borbi protiv korupcije, jačanje pravne države i promicanje stabilnog gospodarstva,
- u Bosni i Hercegovini: nezaposlenost i masovno iseljavanje, korupcija i ratna iskustva generacije roditelja koja utječu na vlastitu generaciju. Nasuprot tomu, kao pozitivno se ističu: kulturna raznolikost Sarajeva i bogata povijest suživota muslimana, katolika, pravoslavaca i Židova,
- u Makedoniji: u citatu iz jednog eseja se kao specifične zapreke pristupanju EU-u navode korupcija i nepravda: „Mlađa generacija želi prekinuti začarani krug korupcije i nepravde te poticati napredak i pravdu”.

2. Vrijednosti

Ovdje ponajprije valja istaknuti da eseji iz svih zemalja uključenih u projekt polaze od Europe kao zajednice vrijednosti koju treba očuvati te s Europom i EU-om povezuju čitav niz zajedničkih vrijednosti. Tu se prvenstveno ubrajaju: sloboda, demokracija, vladavina prava, mir, sigurnost, pravda, ravnopravnost, solidarnost, ljudska prava i kulturna raznolikost. Međutim, s druge se strane mogu uočiti specifični naglasci i pomaci u prioritiziranju tih vrijednosti.

Tako je *demokracija* u esejima iz Grčke, Albanije, Bosne i Hercegovine, s Kosova i iz Sjeverne Makedonije vrijednost koja se često spominje, dok se u Srbiji krije pod terminom „zajednica vrijednosti”. U esejima iz Njemačke i Hrvatske spominje se daleko rjeđe; umjesto nje ističe se *sloboda*, a isto vrijedi i za eseje većine drugih zemalja u jugoistočnoj Europi. Njemačka i Hrvatska razlikuju se od ostalih zemalja i po tome što se *vladavina prava* ubraja u vrijednosti koje se manje često spominju, dok se u esejima iz zemalja jugoistočne Europe vladavini prava pridaje veliko značenje. Iznimka je Sjeverna Makedonija: ovdje se tematsko područje vladavine prava rijetko navodi.

Nasuprot tomu, *mir* i *sigurnost* kao europske vrijednosti u svim esejima igraju važnu, različito naglašenu ulogu, a posebno se često spominju u Hrvatskoj, Albaniji, Bosni i Hercegovini, na Kosovu i u Srbiji. Pozadina te učestalosti zasigurno su konkretna ratna iskustva u regiji, dok je u Njemačkoj često navođenje mira i sigurnosti prije svega povezano s ratom u Ukrajini. Sjeverna Makedonija i Grčka u tom kontekstu iskaču. O miru i sigurnosti se ne raspravlja, u Grčkoj tek neizravno kao osvrt na prošlost u smislu „sklonosti Europe sukobima i barbarstvu”.

Pravda, jednakost i *ravnopravnost* se, pak, u esejima iz svih zemalja ubrajaju u važne europske vrijednosti, jednako kao i *kulturna raznolikost*. S druge strane, središnje europske vrijednosti poput *solidarnosti* (HR, GR, RS) i *ljudskih prava* (GR, BiH) izričito se navode samo u nekoliko eseja, ne i dosljedno u esejima iz svih zemalja. Očito je da u tom pogledu na ljestvici vrijednosti studenata postoje različiti prioriteti specifični za pojedinu zemlju.

3. Raspon tema

Spektar tema u svim je esejima izrazito širok. Ipak, postoje određene ključne teme. Uz gore navedene europske vrijednosti i proširenje EU-a (v. 1.) prije svega obuhvaćaju sljedeće: migraciju i izbjegličku krizu, gospodarsko blagostanje i ekonomske nejednakosti, mobilnost i obrazovanje, okoliš i klimatske promjene te jačanje desno orijentiranih stranka i nacionalizam kao opasnosti za europski projekt.

Zanimljivo je da se *okoliš* i *klimatske promjene*, uz iznimku Njemačke i Albanije gdje se ta tema itekako obrađuje, u Grčkoj, Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini i Srbiji tek spominju, dok u Makedoniji i na Kosovu to uopće nije tema. *Jačanje desno orijentiranih stranka* i *nacionalizam kao opasnosti za europski projekt* kao tema se razmatraju samo u nekim zemljama; to je opet istaknuto u Njemačkoj, Grčkoj i na Kosovu, a u Srbiji se rijetko spominje. U esejima iz ostalih zemalja ta se tema ne obrađuje.

Nasuprot tomu, *migracije* i *izbjeglička kriza* u svim je zemljama središnja tema, no i njezina je važnost različito istaknuta zbog različitih društvenih preduvjeta i iskustava. Dok se u Hrvatskoj, Bosni i Hercegovini, Srbiji i Makedoniji tematizira iseljavanje kvalificiranih radnika (naročito u Makedoniji) i mladih ljudi iz vlastite zemlje u EU – jedan sastavak iz Bosne i Hercegovine upečatljivo govori o bijegu brojnih mladih ljudi iz okolnosti u kojima nema perspektive i zato što u Bosni i Hercegovini ne vide budućnost – u njemačkim se esejima to tematsko područje u prvom redu razmatra u vezi sa svjetskom izbjegličkom krizom i useljavanjem u Njemačku. U Srbiji se obrađuju i aspekt migracije i aspekt

izbjegličke krize, dok se u esejima iz Grčke o ovoj temi ne govori eksplicitno što pomalo začuđuje s obzirom na brojne izbjeglice koji preko Sredozemnog mora dolaze u Grčku. U Hrvatskoj se o migraciji dodatno raspravlja s gledišta demografskih promjena, pada nataliteta i starenja društva, a na Kosovu se u jednom eseju zahtijeva ravnomjernija raspodjela izbjeglica i bolja integracija u društvo.

Tema *gospodarsko blagostanje i ekonomske nejednakosti u Europi*, a u tom kontekstu i *gospodarstvo*, općenito igraju važnu ulogu u esejima iz svih zemalja uključenih u projekt. Iznimka je Njemačka gdje ta tema nije prisutna. Može se pretpostaviti da, za razliku od studenata u drugim europskim zemljama, osiguranje blagostanja i životnog standarda iz perspektive studenata u Njemačkoj i njezina ekonomskog bogatstva ne predstavljaju neposredne društvene izazove zbog čega studenti tu temu ne vide kao problem za sebe i njemačko društvo. Općenito se u Hrvatskoj, Albaniji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i na Kosovu Europska unija povezuje s blagostanjem i nadom u bolji život. Razlike u bogatstvu i nada u bolji životni standard povezana s EU-om stoga su u tim zemljama važan razlog za iseljavanje u EU, u ovom slučaju osobito u njemačko govorno područje. Iz te je perspektive utoliko jača svijest o gospodarskoj nejednakosti u Europi (GR, AL, BiH, KOS).

Tema *mobilnost i obrazovanje* svim je studentima ključno sredstvo za profesionalni životni put. U skladu s tim se slobodan pristup obrazovanju i tržištu rada u Europi, kao i program Erasmus u EU-u, u esejima naglašava kao prilika za budućnost i nada u bolji život. Njemačka je i ovdje iznimka jer se u njoj aspekt mobilnosti očito podrazumijeva. Tu je prije svega izraženo osobno nepovezivanje mobilnosti i poboljšanja perspektive i životnog standarda koji se u jugoistočnoj Europi identificiraju s EU-om.

4. Samopozicioniranje studenata

Upečatljivo je da se u esejima studenata tema „Europa kao nada?” ne obrađuje samo apstraktno, već eseji obuhvaćaju i osobne stavove i mišljenja koji se uvelike temelje na konkretnim uvjetima života i studiranja specifičnima za pojedinu zemlju kao i očekivanjima studenata vezanima za budućnost. Taj aspekt osobito izlazi na vidjelo kad društvena previranja i proturječja duboko zadiru u vlastite životne planove uzrokujući različite reakcije i donoseći drukčije perspektive.

Tako eseji iz Bosne i Hercegovine naglašavaju da se mladi ljudi brinu zbog nezaposlenosti u svojoj zemlji i da je zbog nedostatka perspektive veliki broj njih spreman iseliti se. U Albaniji se na temelju obiteljskih iskustava primjenjuju osobni doživljaji i stavovi kako bi se obradile teme poput migracije i prilagodbe kulturi. U jednom, pak, citatu u eseju iz Sjeverne Makedonije jedan student objašnjava da bi mladi ljudi u Sjevernoj Makedoniji bili spremni oblikovati budućnost za sebe i svoju zemlju kad bi za to dobili prave mogućnosti, dok se u esejima s Kosova navode konkretne vizije budućnosti studenata za razvoj Europe, među ostalim u obliku zahtjeva od EU-a da aktivnije promovira demokratske vrijednosti i mladim ljudima omogući aktivnije sudjelovanje u politici. U esejima iz Njemačke i Hrvatske također se upotrebljavaju osobna iskustva i perspektive studenata dok u grčkim esejima uopće nisu tema, a u Srbiji se samo rijetko spominju.

Posebno upečatljiva razlika jest ta što se unatoč optimizmu u pogledu budućnosti Europe u nekim esejima iz triju država članica EU-a, Njemačke, Hrvatske i Grčke, doduše rijetko, zbog brojnih problema više ne isključuje neuspjeh procesa europskih integracija (DE, HR) odnosno raspad EU-a (GR). U esejima iz zemalja jugoistočne Europe koje još nisu članice EU-a i čija je društvena situacija višestruko teža od one u državama EU-a o tome se, s druge strane, ne govori. Štoviše, pristupanje EU-u gleda se kao nada i opcija za bolju budućnost. Međutim, zabrinjava što je navedeni strah od raspada EU-a u Njemačkoj, Grčkoj i Hrvatskoj, bez obzira na to što se rijetko javlja, u korelaciji sa slabim interesom

studenata u te tri zemlje za proširenjem EU-a – u Njemačkoj i Hrvatskoj proširenje EU-a rijetko se ili jedva spominje kao tema, dok u Grčkoj uopće ne postoji.

5. Završna napomena

Može se zaključiti da je iz usporedne analize prezentacija studentskih eseja u Power pointu na temu „Europa kao nada?” iz osam zemalja (Njemačke, Grčke, Hrvatske, Albanije, Bosne i Hercegovine, Sjeverne Makedonije, Srbije i s Kosova) proizašla prilično raznovrsna slika mišljenja studenata o budućnosti Europe i izazovima procesa europskih integracija. Pritom se pokazalo da su zajednički stavovi studenata o Europi kao zajednici vrijednosti uvelike prevladali, no po pitanju perspektive izazova i prilika procesa europskih integracija postojale su znatne razlike među zemljama, osobito između triju zemalja članica EU-a, Njemačke, Grčke i Hrvatske, te zemalja kandidatkinja za članstvo u EU-u, Albanije, Bosne i Hercegovine, Sjeverne Makedonije i Srbije odnosno Kosova kao potencijalne zemlje kandidatkinje za članstvo u EU-u.

Budući da se radi o pilot-projektu – u ovakvom obliku studenti su prvi put ispitani u sklopu usporedbe zemalja na temu „Europa kao nada?” – ovi rezultati nisu reprezentativni. U tu svrhu potrebno je imati veći korpus i preciznija kvantitativna i kvalitativna empirijska istraživanja. Međutim, projekt je pokazao nužnost takvog istraživanja da bi se saznalo kako pripadnici mlade generacije zaista razmišljaju o procesu europskih integracija i gdje vide prostor djelovanja za sebe i svoju zemlju kako bi se riješili postojeći problemi u smislu europskog zajedništva. To je, s druge strane, odlučujući preduvjet za pridobivanje nadolazeće generacije Europljanki i Europljana da se uključe u zajedničku europsku budućnost i prevladaju postojeće razlike, netrpeljivosti i praznine u znanju.

Na međunarodnoj konferenciji *Europa kao nada? Politika susreće studente. Stavovi studenata iz jugoistočne Europe, Hrvatske i Njemačke o Europi* postalo je jasno da postoje velike praznine u znanju o Europi i procesu europskih integracija i da su sveučilišta dosad nedovoljno reagirala na te nedostatke. U tom bi pogledu također trebalo pokrenuti reforme studijskih programa kojima bi se Europa interdisciplinarno tematizirala i koji bi osposobili studente da samostalno razmišljaju, istražuju i djeluju u smislu oblikovanja procesa europskih integracija. Međutim, nedostaju i informacije iz različitih zemalja o prisutnosti europske dimenzije u studijskim programima, kakvi temelji u tom pogledu već postoje na sveučilištima, a koji se tek moraju postaviti odnosno gdje bi u tom smislu mogle započeti reforme i izmjene odgovarajućih obrazovnih sustava i pojedinih studijskih programa te kakve prepreke stoje na tom putu.

Rasprava sa studentima na konferenciji – iz svake od osam zemalja sudjelovao je po jedan student i održao kratko izlaganje – pokazala je da studenti imaju veliku potrebu za takvim interdisciplinarnim i međupredmetnim europskim modulima studijskih programa te da su visokoškolski nastavnici itekako spremni posvetiti se toj temi.

Centar za njemačke i europske studije CGES će po pitanju te zadnje točke u suradnji sa Zakladom Hanns Seidel u studenome 2025. na Sveučilištu u Zagrebu organizirati još jedan projekt u obliku međunarodne radionice na temu „Učenje za Europu” – izazovi i perspektive europske dimenzije akademskog poučavanja u jugoistočnoj Europi. Cilj radionice jest, među ostalim, utvrditi stvarno stanje, mogućnosti djelovanja i prepreke u europskom dimenzioniranju u različitim studijskim programima na odabranim sveučilištima u Njemačkoj, Hrvatskoj i jugoistočnoj Europi te raspravljati o rješenjima.

Na temelju obaju projekata CGES će na tu temu zajedno sa svojim partnerima razviti inicijativu za sveobuhvatno međunarodno kvantitativno i kvalitativno empirijsko istraživanje te razraditi prijedlog za financiranje u obliku višegodišnjeg europskog projekta.